A MULLER NA LITERATURA GALEGA: PROPOSTAS PARA UNHA UNIDADE DIDACTICA

CARME FERNÁNDEZ PÉREZ-SANJULIÁN
E.U.F.P. E.X.B. Universidade de Santiago

Introdución

Este proxecto didáctico naceu da necesidade de sistematizar e reunir nunha unidade de traballo unha série de perguntas, reflexións, mesmo de teoria, que moitas e moitos profesoras e profesores propoñemos nas aulas ao rematar certos temas ou ao comentar determinados textos.

Do que se trata é de revisar algunhas cuestións relativas ao papel da muller na literatura galega, e, a seguir, ordená-las, para obter como resultado un corpus sistemático de actividades para que poida ser levado a cabo polo alunado e tirar, asi, as suas próprias conclusións.

Tendo en conta o carácter desta comunicación, vou-me limitar a deseñar, nunhas liñas moi xerais, unha proposta que sirva como ponto de partida para un traballo sobre estes temas na aula.

Pode-se-me dicer, con certa razón, que non fica moi claro ao que me refiro co epígrafe da muller na literatura galega, pois baixo o mesmo título poderia-se tratar do estudo da literatura da muller (feita por mulleres) ou tamén a literatura sobre a muller (onde esta aparece como personaxe, con maior ou menor relevância).

Esta ambiguidade, en boa medida premeditada, é consciente pola miña parte xa que o que vou propor é unha espécie de síntese, unha mistura desas duas liñas, en princípio contrapostas, que podíamos entender no título. Pois do seu enfrontamento, evidentemente, tamén se poden tirar conclusións.

Por outra parte imos introducir o critério cronolóxico. Imos seguir o fio da história ao tempo que, desde unha perspectiva estrictamente literária, analisaremos os textos propostos.Deste xeito, através das mulleres que, ben como personaxes, ben

como criadoras, atopamos na nosa literatura, intentaremos ir deseñando un retrato da sua situación e consideración social, dos seus problemas ou da conciéncia sobre si próprias ao longo da história. Asi mesmo, procuraremos ir relacionando todo o anterior con textos e/ou figuras doutras literaturas, de tal maneira que poidamos ir estudando o específico e o xeral da problemática da muller.

Nesta tarefa de ensino-aprendizaxe, é evidente que o obxectivo fundamental e desexável é que as rapazas e rapaces poidan tirar as suas próprias conclusións sobre cal é a imaxe da muller que nos transmitiu a literatura galega e a que preconceitos ou a que supostas funcións aparece ligada nas distintas épocas históricas. Ao mesmo tempo, iremos observando a progresiva incorporación da muller ao mundo da escrita, feito paralelo coa sua integración social, e se isto supuxo ou non un cámbio real na consideración e funcións que ten e realiza hoxe.

Idade Média

Ao achegarmo-nos á literatura medieval, constata-se o afastamento desta literatura, tanto no espácio temporal e social como no lingüístico e, mesmo, no estrictamente literário; isto obriga-nos a ter en conta moitos dados co-laterais (referéncias ao contexto xeral medieval) que fan que a análise dos textos desta época sexa moito máis lenta e confusa que a dos posteriores. Xa que logo o alunado estará máis guiado por nós no seu percorrido através da literatura medieval .

En primeiro lugar partiremos da análise das Cantigas de amigo fronte ás de amor, atendendo a cuestións como:

– eu lírico.- Voz feminina ou masculina que fala.
– os elementos diferentes que aparecen en cada un dos xéneros: personaxes,
– situacións, espácio,...
– maior ou menor primitivismo.
– maior ou menor preséncia da natureza.
– maior ou menor sinceridade.
– maior ou menor inxenuidade.
...

A partir dos dados extraídos, e tendo sempre moi presente (por parte da profesora/profesor) cuestións como a rigorosa configuración dos xéneros na época medieval, o valor da "imitatio" (fronte ao aprécio da orixinalidade na literatura contemporánea) e o carácter elitista e de clase da lírica que estamos a analisar, cumpre propor unha reflexión sobre se todos aqueles elementos responden á vontade de facer un retrato real dun sector da sociedade medieval (as mulleres) ou se, pola contra, só responden a unha vontade de apresentar unha realidade fortemente estilizada.

A seguir deberiamo-nos deter sobre o retrato e as actividades que se nos oferecen da muller nas cantigas de amigo para comprovar se "esas supostas pescudas

na psicoloxia feminina" (tal como se ten dito deste xénero) debuxan un retrato tan limitado e lineal nos seus trazos como as cantigas de amor, ou se estamos ante algo novidoso.

Nesta mesma liña, o ponto seguinte consistiria en revisar as teses tradicionais sobre o suposto protagonismo social da muller galego-portuguesa, evidenciado teoricamente, no seu protagonismo literário nas cantigas de amigo. A respeito disto, cómpre revisar textos históricos ou críticos onde se fale do papel da muller na sociedade medieval (tanto da nobreza como das clases populares).

No plano literário poden-se seleccionar duas análises contrapostas dun mesmo termo: por exemplo o valor da expresión MINHA SENHOR ou MIDONS, e comparar os razoamentos que se fan a partir del, para ver que enfoques diferentes están a xogar no fundo da cuestión.

Non podemos esquecer as cantigas de escárnio. Nelas teríamos que perguntar-nos se o abano temático das sátiras é o mesmo para homes e mulleres, concretando con que temas se vincula á muller.

Apresenta un grande interese, á hora de buscar pegadas do mundo social medieval, a comparación entre as mulleres das cantigas de escárnio e as das cantigas de Santa Maria (exceptuando a Virxe, obviamente) fronte ás das cantigas de amor e amigo.

Como complemento do anterior poden-se procurar representacións simbólicas doutras artes (pintura, gravados, escultura, ..., como por exemplo: "A muller adúltera" das Platerias), para rematar de configurar esa visión da muller medieval.

Igualmente poden utilizar-se outros textos críticos: textos teolóxicos, afirmación da Patrística, de San Agostiño, etc.

Neste ponto poderia ser moi útil revisar brevemente as personaxes das novelas de cavalarias e ver que virtudes se enuncian para as damas e cales para os cavaleiros. Tendo en conta que o mundo artúrico é un paradigma da sociedade medieval, poderia-se reflexionar sobre o que representa Xenevra en comparación con Arturo e Lanzarote. Por outra parte, que papel cumpre a raíña no desenlace final da história?

Para rematar este apartado, a partir dos dados recollidos, deseñará-se a imaxe que recebemos da muller através da literatura medieval.

Século XIX

Ao achegarmo-nos à literatura deste século atopamos unha língua que non oferece os problemas da medieval e, sobretodo, un contexto social e histórico que podemos comprender dun xeito doado ao nos resultar moito mis próximo. É por iso que a análise dos textos vai ser moito mis "directa", menos "mediatizada" (por dicé-lo dalgunha maneira) por textos críticos de apoio. Imos deixar que os próprios alunos

e alunas tiren, desde o início, as suas próprias conclusións sobre a utilización de certos elementos lingüísticos. Poñamos algun exemplo:

– Por onde ela pasa/fecunda os terreos/espértanse os *homes* (CURROS).
– *Fillos* dos celtas. (PONDAL)
– A patria morre —malia o *fillo* que a non mira. (CURROS).
– Pasai, *rapaciños* (...)/cando eu me atopare/de *donos* liberto. (CURROS)

O uso que aqui se fai do xénero, ten algun valor determinado? Podemos atopar outros exemplos semellantes?

Pola contra, se deixamos de lado a Rosalia, o xénero feminino aparece en exemplos como:

– A nai afrixida/e espantada escuitara dos fillos/a plática serva. (PONDAL.
– Agarima alleeira eses ingratos/(...)Malas novas madrasta de insensatos (PINTOS).

Seria interesante procurar aqui máis exemplos do tópico:

GALIZA=FEMININO (SUAVE, AGARIMOSA, DOCE)=NAI,

coa sua variante tamén de madrasta ou da mala nai que rexeita aos fillos.

Outros exemplos onde aparece o feminino poden-se ver en poemas de Eduardo Pondal (como por exemplo: "As almas escravas"). Podemo-nos perguntar con que se identifica aqui o feminino e se se enúncian os mesmos valores para o masculino.

Continuando nesta liña podemos ver outros poemas do mesmo autor que, coerentemente coa estética épica que proclama, expresan un sexismo ainda máis claro e violento: "Pilleina entre os pinos soia" e "Oh, quen poidera".

A seguir podemos facer un repaso dos poemas doutros autores, homes, deste século, e ver que tipos de mulleres aparecen nos seus poemas. Asi, fixaremo-nos por exemplo na muller do poema "Cántiga" de CURROS e compararemo-la coas que aparecen en "A xusticia pola man" ou "Soia". Poderíamos ir máis lonxe e ver se hai algunha coincidéncia entre a rapaza protagonista do poema de CURROS e as protagonistas das cantigas de amigo medievais.

Outro exemplo interesante pode ser un estudo comparativo do tema: *emigración e muller*, para ver que novidades atopamos nos textos rosalianos a respeito doutros autores do Rexurdimento.

No nível teórico, cómpre ter en conta que con Rosalia asistimos a un feito importantísimo na nosa literatura: fronte á situación anterior onde a muller era OBXECTO DO DISCURSO, aparece a muller como SUXEITO DO DISCURSO (autora e, tamén, protagonista real dos textos).

A partir de "Daquelas que cantan", *Las literatas* ou *Flavio* reflexionará-se sobre a problemática específica da muller escritora. Seria tamén útil relacionar as opinións da nosa autora coa doutras mulleres dedicadas á escrita noutros lugares (mesmo

posteriores no tempo). Procurarán-se, por exemplo, alguns fragmentos de *Un cuarto próprio* de V. Woolf e verán-se as coincidéncias na análise da problemática das escritoras, que, no fundo, non é outro que o da independéncia persoal da muller.

Tendo en conta o que se di das mulleres no prólogo de *Follas Novas*, en poemas como "Pra A Habana", "Soia" ou "Non cuidarei máis os rosales", alguns fragmentos de *El caballero de las botas azules* ou *Flavio*, e axudando-nos de textos críticos, poderán-se extraer opinións persoais a respeito das ideas de Rosalia sobre a situación da muller.

Como remate deste apartado, despois de facer unha síntese do visto, podemos debater a actualidade e vixéncia das visións que, sobre a muller, nos oferece a literatura do século XIX.

Século XX

A modo de introdución, ligado un pouco ao que vimos de estudar, poderian-se procurar máis exemplos de marcas sexistas na linguaxe, para comprobarmos como se seguen a utilizar no mesmo sentido:

- Eu caracterizaría aos *homes* do meu tempo (Risco).
- Antes de ser *escravos*, *irmáns*, *irmáns galegos*. (Cabanillas).
- Aprendimos dos nosos *mestres*.(...) somos un pobo de *mulleres* (A. Cebreiro e M. Antonio).

A seguir podemos deter-nos en dona Maria (a nai de Adrián en *Arredor de si)* que, ao igual que moitas fidalgas de Otero Pedrayo, representa un tipo moi determinado de modelo para a muller. Seria útil caracterizá-lo e buscar outros exemplos semellantes noutros autores, a fin de definir con claridade o que ten sido, desde sempre, o modelo tradicional de muller.

Relacionado con isto, conviria revisar textos onde a muller apareza definida unicamente polo seu físico, pola sua beleza ou polo seu engado (iso que topicamente é chamado "o eterno feminino"), por exemplo: o poema de R. Carvalho Calero: «A Alvaro Cunqueiro, 1.990".

Noutra orde poderá-se ver como as mulleres que aparecen na obra de moitos autores deste tempo non se corresponden tanto con imaxes máis ou menos axustadas a comportamentos reais, senón que reproducen tópicos que veñen fixados pola cultura, a tradición ou as próprias artes. A este tipo de imaxes chamamo-las *estereotipos*.

En concreto, existen dous tipos femininos que se reproducen na literatura desde sempre, pero, talvez, acadan unha configuración mis definida desde finais do s. XIX: son "*a muller anxo*" e "*a muller malvada*".

Poderian-se propor como actividades a este respeito: primeiro caracterizar estes dous tipos literários, e, a seguir, buscar representacións delas no mundo da arte (pintura, cine,...) .

Unha vez feito o anterior pasaríamos xa á procura destes estereotipos femininos na nosa literatura, por exemplo nas novelas de Otero, no teatro de Cunqueiro, etc. Nesta liña haberia que responder razoando-o a que tipo se adscreven Ofélia ou Gerda do *Don Hamlet,* a Micaela de *Os vellos non deben de namorarse* ou Berta de *Os camiños da vida*. Tamén se pode estudar que representan a Lilith e a Eva do poema de Carvalho xa citado.

Fronte a isto, no própio discurso masculino, albiscan-se novos horizontes para a muller, ao aparecer esta tratada de xeito parcialmente diferente, ou mesmo desenvolvendo actividades até aquela reservadas aos homes.

Nesta liña situa-se a figura de Miss Woolf que aparece en *Devalar* de O. Pedrayo; focaremo-la desde unha dobre perspectiva:

1°) A da orixinalidade que representa trasladar ás letras galegas dos anos 30, unha figura literária tan singular como a da escritora da que xa antes falamos.

2°) A da novidade que o tratamento desa figura feminina supón dentro da obra do própio Otero.

Para completarmos este cadro seria bon analisar a figura da Evanxelina de *Xente ao lonxe* ou Rotbaf Luden de *Retorno a Tagen Ata*, entre outras, como exemplos desas novas actividades públicas das mulleres (en concreto, nas duas citadas, da entrada na política activa) que aparecen representadas na Literatura cun grao maior ou menor de estilización.

Escritoras no século XX: A muller, de novo, suxeito do discurso

Se ben antes da guerra xa tiñamos algunha escritora, como Francisca Herrera, vai ser a partir dos anos 50 cando comezan a aparecer no panorama literário novas autoras. Neste caso si pode ser interesante, posto que son en xeral bastante menos coñecidas, que os alunos e alunas percuren información e textos de Maria Mariño, Pura e Dora Vázquez, Luz Pozo, etc. Poderia resultar interesante buscar, através dos poemas destas autoras, os trazos estilísticos preponderantes nelas e intentar definir a estética á que se adscreven, comparando a sua produción coa dos poetas-homes do seu tempo.

A partir de *Adiós, María* de Xohana Torres voltamos a atopar na nosa literatura algo que xa se via en Rosalia: o "eu feminino" que fala e, tamén, reflexiona desde unha "óptica de muller". Pode-se razoar esta afirmación explicando-a a partir da novela.

Esta autora , xunto con bastantes outras, é un bon exemplo do que vai ser o seguinte paso no proceso de escrita feminina; isto é, a asunción por parte das mulleres escritoras do seu papel público, nun querer equiparar-se cos seus colegas homes. Fala-se neste momento da "escrita da igualdade" e, porén, no nível formal, podemos

observar que as escritoras fan uso, ás veces, do "eu masculino". A partir por exemplo de *A orella no buraco*, alguns dos poemas de Pilar Pallarés desta época, poden-se buscar as razóns desta aparente contradición, complementando-o con algun texto crítico.

Posteriormente, e ligado a plantexamentos feministas, falaremos da "escrita da diferéncia". A definición deste conceito fará-se a partir das conclusións extraídas da leitura de *O segredo da pedra figueira* e de poemas de *Sétima Soidade* de Pilar Pallarés, seguindo coas escritoras citadas anteriormente, para vermos a evolución da sua escrita.

Noutro aspecto da criación, buscarán-se nomes de autoras de ensaios (científicos, literários, históricos,...), constatando-se o seu, en certo modo, elevado número. Con que se pode relacionar a entrada da muller nese apartado da escrita?

Estamos a analisar, polo tanto, a progresiva incorporación da muller ao labor literário, paralela á que se dá noutros sectores e actividades sociais. Cumpre, pois, reflexionar sobre se esa presência de mulleres é realmente equivalente á dos homes. Para concluir algo a este respeito, propomos dous temas para analisar:

- Como se explica o grande número de autoras que se dedican á literatura dita infantil ou xuvenil?
- Teñen as mulleres a mesma preséncia pública en cuestións como dirección teatral, prémios literários, postos relevantes nas editoriais, conferéncias,...?

Hai que supor que a análise destas cuestións nos debe levar ao debate da igualdade, teórica *versus* real, de mulleres e homes na nosa sociedade.

Epílogo

O obxectivo final desta unidade consiste en lograr que as rapazas e rapaces sexan quen de captar e reflexionar sobre os preconceitos e condicionantes históricos que fan que a imaxe da muller apareza fondamente mediatizada por prexuízos ligados a unha mentalidade patriarcal.

Ao tempo, pretende-se introducir o alunado na análise do sexismo (nos termos e na linguaxe) que aparece desde sempre na literatura, e, como obxectivo último e non menos primordial, facé-los, facé-las receptivos/-as aos temas relacionados coa discriminación da muller, a parte de concienciá-las a elas da sua própria identidade.